

Náboženství a kvalita života Psycho-sociální předpoklady

Martin Vávra

Religiosity and Quality of Life Psycho-social Prerequisites

Abstract: The article deals with relationship of religiosity and psycho-social phenomena (powerlessness, normlessness, social isolation, self-estrangement and cultural estrangement) which are inhibiting factor in relation to quality of life of individuals. Theoretically this article (besides general theory of subjective quality of life) is supported by Melvinem Seeman's concept of alienation. Personal religiosity is not measured here by individual indicator only but by plurality of indicators. In regressions socio-demographic variables are more important in explaining variability indicators of psycho-social phenomena but religiosity is interesting contribution in overall explanation. Among religiosity indicators frequency of church attendance has the strongest predictive ability.

Keywords: religion, quality of life, alienation.

Jedním z konceptů, který udělal v rámci sociálních věd v devadesátých letech minulého století velkou kariéru, je (vedle například sociálního kapitálu) kvalita života¹. Nejde vlastně o jeden přesně vymezený koncept ale spíše o (velkou) rodinu navzájem propojených² teorií, výzkumů a vlastně i aktuálních a navrhovaných politik. Pod titulem kvality života se provádí široké spektrum výzkumů, od studií zabývajících se životem lidí se specifickými zdravotními problémy po dotazníková šetření reprezentativní pro celé dospělé populace států [Rapley 2003]. Zdá se, že zvýšený zájem o kvalitu života je příznačný pro dobu, která vyzvedává práva jedince a zároveň buduje složité (administrativní i tržní) mechanismy pro uspokojování jeho potřeb. Kvalita života (její zkoumání, stejně jako usilování o ni) byla vlastně důležitým konceptem už od dob osvícenství, ale, jak o tom píše například Foucault [2009], až do druhé poloviny 20. století byla důležitá především kvalita života celých populací, spíše než individuí. V průběhu druhé poloviny 20. století také došlo k určitému posunu od objektivního chápání kvality života, které bylo založeno především na měření materiálních a „biologických“ ukazatelů k pojetí více subjektivnímu. Tuto subjektivní dimenzi sleduji i ve svém textu – primární pro mne jsou respondentova subjektivní hodnocení jeho situace. Studie kvality života se samozřejmě nezabývají pouze jednorozměrnou analýzou kvality, ale téměř vždy ji analyzují ve vztahu k faktorům, které mají vliv na její úroveň. Zaměřuji se zde na vztahy mezi religiozitou/spiritualitou respondenta (o tom jak ji měřit viz níže) a psychosociálními faktory, které úzce souvisí s kvalitou života chápanou objektivisticky a samy jsou tak vlastně součástí širěji chápané kvality života. Religiozita představuje specifickou charakteristiku respondenta, ve vztahu ke kvalitě života ovšem nepřilíš často zkoumanou – pokud tedy nepočítáme fakt, že nějaká „klasická“ míra religiozity, nejčastěji frekvence návštěv bohoslužeb, je někdy zařazována jako nezávisle proměnná (mezi řadou jiných nezávisle proměnných) do regresních rovnic. Specializovaných studií, zaměřených pouze na vztah religiozita – kvalita života, je málo. Jak uvádějí Hill a Pargament [2003], i ve Spojených státech (tedy zemi relativně vysoce religiozní) je takových studií prováděno poměrně málo. Je

tomu tak přesto, že pozitivní emocionální funkce náboženství byla ukázána v řadě výzkumů. Náboženství poskytuje (nebo lépe řečeno „má potenciál, aby poskytovalo“) naději a smysl [Ross 1990]. Výsledky výzkumů v tomto ohledu ovšem nejsou jednoznačné. Zdá se, že závisí, kromě jiného, i na použitých indikátorech religiozity a také indikátorech kvality života.

Používaných (objektivních i subjektivních) indikátorů kvality života je téměř nekonečné množství. To samozřejmě vyplývá z faktu, že neexistuje žádné jednoznačné měřítko kvality života.³ Výběr dimenzí pro analýzu popsanou v tomto textu lze odůvodnit dvěma způsoby. První je pragmatický. Zvolil jsem datový soubor reprezentativní pro dospělou populaci ČR, ve kterém se nacházelo dost indikátorů náboženskosti respondenta a zároveň dostatečné množství dat vztahující se k subjektivně hodnocené kvalitě života a tato dostupná data jsem zpracoval. Pragmatická definice ovšem samozřejmě v akademickém textu není dostačující. Teoretickou oporu pro zařazení dimenzí mi poskytuje koncept odcizení tak, jak je zformulován Melvinem Seemanem [1975]. U nás jeho koncept popsali ve svém textu Rabušic a Traxlerová [2008]. Seemanovo pojetí odcizení zahrnuje několik fenoménů, které odrážejí (mimo jiné) kvalitu života. Na rozdíl od teoretiků, kteří se soustředili na odcizení jako vlastnost sociálního systému, Seeman, sledující linii empirického výzkumu, vyšel z toho, že odcizení je potřeba vidět (a také měřit) jako určitý stav mysli jedince. Seeman, po rozsáhlém rozboru literatury k tématu došel k následujícím dimenzím odcizení, které je zároveň možné vnímat jako charakteristiky vnímané (ne)kvality vlastního života. Jde o bezmocnost (powerlessness), bezsmyslnost (meaninglessness), beznormovost (normlessness), kulturní odcizení (cultural estrangement), sociální izolaci (social isolation) a sebeodcizení (selfestrangement)⁴. V datech, která jsem používal, jsem identifikoval pouze některé z těchto dimenzí. Jde o bezmocnost, beznormovost a sociální izolaci (zastoupená pocitem osamělosti a také generalizovanou důvěrou vůči ostatním lidem). Další dvě součásti, sebeodcizení a kulturní odcizení pak mají v datech pouze nekompletní oporu, význam použitých proměnných nepokrývá plně význam, který jim přiřkl Seeman. Sebeodcizení, které vyjadřuje depersonalizaci a

zvěcnění sebe samého, především díky zapojení v činnostech, které člověka neuspokojují, zastupuje v mém textu pocit štěstí a spokojenosti se životem. Je zřejmé, že z hlediska klasiků teorie i výzkumů odcizení je takové řešení neuspokojivé, protože pocity štěstí a spokojenosti mohou být efektem „falešného vědomí“, ovšem z pragmatického a empirického Seemanova hlediska jde o legitimní indikátory. Pro plné pokrytí této dimenze by ovšem bylo potřeba měřit i specifitější jevy vztahující se k sebeodcizení. Kulturní odcizení je pak indikováno mírou důvěry vůči společenským institucím. I zde jde o neúplné pokrytí významu, protože u kulturního odcizení jde primárně o „subjektivní pocit vzdálenosti či oddálení se hodnotám dominantním ve společnosti“ [Rabušic, Traxlerová 2008: 10]. Nedůvěra institucím představuje pouze část takového odcizení. Bezemocnost, která je definována jako vnímaná nesrozumitelnost okolního světa a nejistota ohledně jednání, neměla v datech oporu. Je ovšem třeba uvést, že tato dimenze by měla silně korelovat s ostatními dimenzemi, především s bezmocností, která tak může do značné míry sloužit jako její „proxy“ indikátor.

Indikátory kvality života

Podívejme se na proměnné, které jsem zařadil do analýzy trochu podrobněji⁵ a pokusme se stanovit předpoklady o jejich vztahu k religiozitě člověka.

Bezemocnost lze definovat jako pocit člověka, že není schopen řídit chod dění kolem sebe a že na něj nemá žádný nebo jen nepatrný vliv. Opakem pocitu bezmocnosti je vysoká míra přesvědčení o **osobní účinnosti (self efficacy)** jedince. V mé analýze má bezmocnost dva (navzájem velmi silně zkorelované) aspekty. Jedním je bezmocnost vůči „nadlidským“ silám, druhou pak bezmocnost vůči lidem. Očekávání ve vztahu náboženskosti jsou rozporná. Na jedné straně bychom mohli očekávat, že vzhledem k tomu, že většina náboženství propouje podřízenost běhu světa i života člověka „vyšší autoritě“, lidé, kteří mají náboženské vyznání, budou mít vyšší skóry v dimenzi bezmocnosti. Na straně druhé jak ukazují některé výzkumy [Ross 1990; Hill, Pargament 2003], tento vztah platit nemusí, zvláště v oblasti pocitu bezmoci vůči (mocným) lidem, a to zvláště pokud místo tradičních měř náboženskosti použijeme míry „alternativní“.

Beznormovost je určena jako přesvědčení, že dodržování norem není nezbytné, respektive že nevede k požadovaným výsledkům. Náboženskost (alespoň ta, která je u nás naprosto dominantní, tedy ta zakořeněná v křesťanství) podle řady výzkumů souvisí s větším důrazem na dodržování norem [například Hamplová 2000], nejsilnější je tento vliv ovšem u norem, které nějakým způsobem silně souvisejí s tématy, která v současných křesťanských církvích silně rezonují – například rodina, interrupce nebo euthanasie. Najdeme ovšem výše zmíněný vztah i u norem, které tento náboj nemají? Jak vidno z přílohy, proměnnou beznormovost tvoří dvě položky vztahující se k porušování norem určených pro ochranu státních financí.

Pocit osamělosti/sociální izolace spočívá v přesvědčení člověka o své izolovanosti od ostatních lidí. V literatuře můžeme

najít závěry, které převážně potvrzují, že existuje negativní vztah mezi pocitem osamělosti a religiozitou – spíše ovšem náboženskými aktivitami než niternou religiozitou. Johnson a Mullins [1989] uvádějí, že účast na sociálních aktivitách spjatých s náboženskou vírou (účast na bohoslužbách, dobrovolnická práce v rámci církve) tento pocit výrazně oslabuje (dokonce více než aktivity s rodinnými příslušníky nebo přáteli), zatímco subjektivní religiozita (při kontrole náboženských aktivit) žádný významný vztah k pocitu osamělosti nemá. Kirkpatrick, Shillito a Kellas [1999] pak na základě svého vlastního výzkumu píšou o tom, že tento vztah je významný pouze v případě žen.

Štěstí a spokojenost zde používám jako indikátor **sebeodcizení**. Pomáhá náboženství lidem dosáhnout štěstí a spokojenosti? Výsledky sociologických výzkumů jsou i v tomto rozporuplné. Například Lewis, Maltby, Day [2005] uzavírají svůj výzkum s tím, že se nedá potvrdit pozitivní vztah mezi náboženskostí a pocity štěstí či spokojenosti. Oproti tomu je možné uvést studie L. J. Francise a jeho kolegů [například Robbins, Francis 1996], které ukazují, že pozitivní vztah mezi náboženskou příslušností a aktivitami a pocity štěstí a spokojenosti existuje. Také Hackney a Sanders [2003] ve své metaanalýze docházejí k závěru, že takový vztah existuje.

Důvěra je jedním z klíčových témat sociologie od devadesátých let minulého století a to především ve vztahu ke kvalitě společenských procesů. Důvěra ovšem pozitivně nesouvisí pouze s kvalitou společností (v duchu prací například Putnama [1994] nebo Fukuyamy [1996]), ale také s kvalitou života jedince. Je ovšem potřeba rozlišit **generalizovanou důvěru v ostatní členy společnosti a důvěru institucím**. **Generalizovaná důvěra** mi slouží primárně jako indikátor sociální izolace (nedůvěra vůči lidem posiluje izolaci), zároveň ale, jak upozorňuje Seeman [1975], je možné ji chápat i jako ukazatel míry beznormovosti. Má to svou logiku – jak píše Uslaner [2002: 241]: „důvěra ostatním je založena na předpokladu, že jsme všichni součástí stejné „morální komunity“ – kořeny této generalizované důvěry jsou tedy kulturní a lze říci, že do jisté míry i náboženské. Uslaner také ve stejném textu uvádí náboženství (zejména v podobě silného náboženského přesvědčení a pravidelných náboženských aktivit) jako jeden z možných zdrojů důvěry ve společnost. **Důvěra společenským institucím** je pro mě indikátorem míry společenského a kulturního odcizení.

Jak je vidět v následující tabulce, jde o fenomény navzájem poměrně silně zkorelované (což je v dobrém souladu s tím co píše sám Seeman). Pozitivní zkorelovanost odpovídající teorii lze považovat za částečný důkaz validity mnou použitých indikátorů.

Jak vidno, beznormovost má s ostatními proměnnými nejnižší hodnoty korelací. Ostatní proměnné jsou silně zkorelovány a to v předpokládaném směru. Například pocit osamělosti souvisí s vnímáním sebe sama jako bezmocného. Nebo naopak, vyšší hodnoty důvěry vůči ostatním lidem souvisí s nižšími hodnotami pocitů bezmocnosti. Potvrzuje se to, co předpokládají teorie kvality života [Rapley 2003] stejně jako Seemanovo [1975] pojetí anomie, tedy že jde o navzájem spjaté a navzájem se ovlivňující fenomény.

Tabulka 1: Korelace mezi jednotlivými proměnnými psychosociálních předpokladů kvality života

	Bezmocnost				
Osamělost	0,32	Osamělost			
Štěstí a spokojenost	-0,18	-0,35	Štěstí a spokojenost		
Důvěra institucím	-0,15	-0,12	0,18	Důvěra institucím	
Důvěra lidem	-0,19	-0,26	0,26	0,34	Důvěra lidem
Beznormovost	0,01	0,08	0,04	-0,01	-0,04

Výzkum DIN, N > = 857, Pearsonovy korelační koeficienty

Pro analýzu v tomto textu využívám data z výzkumu Detradicionalizace náboženství z roku 2006⁶ (dále i jako DIN). Jde o výzkumné šetření reprezentativní pro celou dospělou populaci ČR.

Kdo je religiózní a jakým způsobem?

Ve svém textu sleduji především souvislost náboženské orientace jedince s dalšími subjektivními charakteristikami. Určit ovšem nějak jednoznačně „náboženskou orientaci“ (případně religiozitu, spiritualitu či víru⁷) člověka je velmi obtížné. Nabízejí se klasické indikátory příslušnosti k církvi, respektive vyznání⁸ nebo účasti na bohoslužbách. Jejich problémem je ovšem to, že reflektují „klasické“ podoby religiozity, spojené s církevními organizacemi a účastí na jejich ceremoniích. Dnes je stěží udržitelné užívat toto ve výzkumu jako jediné pojetí. Jak upozorňují Hamplová a Řeháková [2009] nebo Nešpor s Lužným [2008], právě takové pojetí vede k (fašnému) závěru, že česká populace je „ateistická“ například proto, že jen velmi malá část dospělé populace se účastní bohoslužeb. Návštěva nedělní bohoslužby je jistě jednou z nejdůležitějších praktik, kterou by měl věřící u nás nejsilněji praktikovat a zároveň stále platí (jak uvidíme dále), že proměnná, která frekvenci návštěv bohoslužeb měří, má řadu interpretovatelných korelací s dalšími proměnnými, ale brát ji jako jedinou proměnnou by bylo poněkud „zpozdlé“. Neplatí to pouze pro ČR. Danièle Hervieu-Léger [1990] ukazuje na případu Francie, že i lidé, kteří se za katolíky považují a kteří jsou za ně považováni samotnou církví, nemusí pravidelně na bohoslužby chodit. V příloze číslo 3 můžeme sledovat vztah mezi třemi mírami religiozity – návštěvností bohoslužeb, „objektem víry“⁹ a deklarovaným vyznáním. Vidíme, že tři tabelované proměnné spolu navzájem velmi silně souvisí, ovšem nejsou vzájemně zaměnitelné. Z tabulky například vyplývá, že ve výzkumu 16 respondentů uvedlo nějaké (většinou katolické) vyznání, ovšem současně si myslí, že „neexistuje Bůh, duch, ani nadpřirozená síla“, což je jistě v naprosto základním

rozporu s vyznáním všech ve výzkumu zastoupených církví. Proto ve své analýze pracuji s více ukazateli religiozity současně. Jde o vyznání respondenta, frekvenci návštěv bohoslužeb a to jak v době provádění výzkumu tak i v dětství respondenta (respondenti se měli při odpovídání na tuto otázku rozvzpomenout na dobu kdy jim bylo 11 až 12 let), „tradiční víru“ a „alternativní víru“¹⁰. Silná souvislost mezi jednotlivými indikátory religiozity je zřejmá z tabulky číslo dva.

Podle očekávání nejslabší korelace má k ostatním indikátorům míra „alternativní religiozity“, ovšem vzhledem k tomu, že pod touto „alternativou“ se ve výzkumu skrývala například víra v sílu talismanů či vypovídací schopnost horoskopů, tedy z hlediska oficiální nauky křesťanských církví prvky poměrně „heterodoxní“, pak i takto silné korelace by bylo možné považovat za překvapení.

Analýza

Nyní již pojďme k samotné analýze vztahů mezi různými měrami religiozity a proměnnými, které jsme označili jako „psychosociální předpoklady kvality života“.

Abychom ještě před provedením regresní analýzy ověřili, zda mezi religiozitou a proměnnými vyjadřujícími psychosociální předpoklady kvality života (respektive anomii) existují významné párové vztahy, použili jsme analýzu rozptylu. Nejvíce koherentní vztah nacházíme mezi religiozitou a důvěrou institucím a lidem. Důvěra institucím má významný vztah ke všem měřám religiozity s výjimkou přihlášení se k nějakému vyznání. Generalizovaná důvěra lidem má významný vztah s „objektem víry“ (tedy tím, jakým způsobem respondent vnímá nebo nevnímá boha) a frekvenci návštěv bohoslužeb. Význam všech těchto vztahů je v podstatě stejný – více religiozní více důvěřují. Zajímavé je, že nejméně důvěřují jak lidem, tak i institucím nikoli ti, kdo zvolili odpověď „neexistuje Bůh, duch, ani nadpřirozená síla“, ale ti, kteří vybrali „nevím, je mi to jedno“. To je v dobrém souladu s tím, co píše Rossová [1990] o vztahu mezi zvládnutím stresu a religiozitou, tedy že

Tabulka 2: Korelace mezi jednotlivými indikátory religiozity respondenta

	Deklarované vyznání respondenta (má/nemá)		
Frekvence účasti na bohoslužbách v současnosti	0,55	Frekvence účasti na bohoslužbách	
„Alternativní“ víra	0,30	0,29	„Alternativní“ víra
Tradiční víra	0,50	0,65	0,57

Výzkum DIN, N > = 935, Pearsonovy korelační koeficienty

stres zvládají relativně lépe jak lidé religiozní, tak „ateisté“, a to ve srovnání právě s lidmi nábožensky lhostejnými.

Pro pocity bezmocnosti platí, že významně souvisejí se všemi použitými měrami religiozity s výjimkou frekvence návštěv bohoslužeb. Platí vcelku očekávatelně, že vyšší míry religiozity souvisí i s vyšší mírou bezmocnosti. Pro interpretaci tohoto vztahu je potřeba si povšimnout, že bezmocnost se skládá ze dvou (navzájem vysoce z Korelovaných) faktorů – jeden sytí položky vyjadřující spíše podřízenost vůči vyšším silám – tento faktor bychom mohli nazvat „fatalistický“, druhý pak položky, které mají vyjádřit bezmoc vůči „mocným lidem“. Jde tedy o faktor „společenské (popřípadě politické) bezmoci“.

Osamělost je proměnnou, která má s většinou proměnných vyjadřujících religiozitu nevýznamné vztahy. Výjimkou je pouze vztah mezi pocitem osamělosti a podobou víry v boha. Lidé, kteří v nějakou „vyšší sílu“ věří, se cítí méně osamělí než ti, kdo volí odpověď „nevím“. Stejně jako u důvěry platí, že nejde o lineární vztah, neboť „ateisté“ se cítí méně osamělí než „agnostici“. Co se týče škály vyjadřující míru osobního štěstí a spokojenosti respondenta, pak existují významné bivariální vztahy mezi ní a proměnou zjišťující, zda se respondent hlásí či nehlásí k nějakému vyznání. Respondenti, kteří se hlásí k nějakému vyznání, se jeví jako méně spokojení a šťastní ve svém životě. Beznormovost pak má statisticky významný vztah pouze k deklarovanému vyznání respondenta, kdy ti, kteří se k nějakému vyznání hlásí, jsou k porušování norem méně tolerantní – jde ovšem o vztah na hranici věcné významnosti.

Všechny výše zmíněné vztahy přispívají k vytvoření profilu respondenta – ukazují, které stavy proměnných se spíše vyskytují společně. Problémem této analýzy je ale to, že za nalezenými vztahy může ve skutečnosti stát vliv jiné proměnné (například věku nebo pohlaví) a jiné reálně existující vztahy mohou být zakryty. Proto ústředním momentem méj analýzy bylo vytvoření regresních modelů. Pro každou ze zkonstruovaných proměnných vyjadřujících „sociálně-psychické“ předpoklady kvality života byl vytvořen jeden, v kterém byla v pozici závisle proměnné. Jako nezávisle proměnné jsem použil skupinu sociodemografických proměnných (věk, pohlaví, vzdělání, velikost místa bydliště), příjem domácnosti jakožto indikátor sociálního postavení a frekvence stýkání se s přáteli jako indikátor individuálního sociálního kapitálu. V následující části rozeberu postupně výsledky regresních modelů. Podrobnější údaje (standardizované regresní koeficienty a signifikance) nalezne čtenář v příloze 4. V posledním a předposledním řádku tabulky jsou uvedeny podíly variability vysvětlené pouze socio-demografickými proměnnými respektive všemi proměnnými uvedenými v tabulce. Rozdíly mezi těmito dvěma řádky tedy udávají, zjednodušeně řečeno, jaká je „přidaná hodnota“ proměnných měřících religiozitu pro vysvětlení proměnných vyjadřujících kvalitu života. Pro výpočet regresních koeficientů byl použit program SPSS, metoda Enter.

Jako první jsem analyzoval vztahy ke **generalizované důvěře lidem**. Frekvence účasti na bohoslužbách se ukazuje (podle hodnoty standardizovaného beta-koeficientu) jako vůbec nejsilnější predikátor důvěry ostatním lidem z proměnných zařazených do regrese. Výsledky naznačují, že čím častěji se někdo bohoslužeb zúčastňuje, tím spíše bude ostatním důvěřovat. Potvrzuje se zde tedy vztah, který jsem zjistili už pomocí analýzy rozptylu. Zajímavé je, že další indikátory religiozity významné ve vztahu ke generalizované důvěře nebyly a

to platilo i v případě, kdy jsem návštěvu bohoslužeb z regrese odstranil.¹¹ Platí také, že o něco častěji vyjadřují důvěru muži a také starší lidé, u těchto dvou proměnných jsou ovšem jejich vztahy k závisle proměnné na hranici statistické významnosti (nemluvě o významnosti věcné). U **důvěry institucím** je struktura vztahů obdobná s tím, že vedle návštěv bohoslužeb se mezi proměnnými odrážejícími religiozitu respondenta jako významně ukazuje i deklarované vyznání respondenta.

Mezi socio-demografickými indikátory má na hodnoty **štěstí a spokojenosti** největší pozitivní vliv příjem a vzdělání a také míra společenských kontaktů. Mezi mírami religiozity je podporuje chození na bohoslužby. Ostatní proměnné zjišťující religiozitu respondenta nejsou s pocity štěstí a spokojenosti ve významném vztahu.

Na vnímanou **bezmocnost** působí mezi analyzovanými proměnnými především vzdělání, ovšem hned za ním je účast na bohoslužbách. Pozoruhodné je, že oproti očekáváním vyšší frekvence návštěv bohoslužeb souvisí s nižší mírou vnímané bezmocnosti. Je ale potřeba vědět, že tento vztah v regresi nacházíme pouze když jsou v něm i další míry religiozity. Pokud zařadíme vedle socio-demografických proměnných pouze samotnou frekvenci návštěv bohoslužeb pak u žádný významný vztah k pocitu bezmocnosti nenajdeme. Náboženské vyznání respondenta stejně jako vysoké skóry u „alternativní“ víry pocit bezmocnosti zvyšují. Zdá se tedy, že je rozdíl mezi „pouhým“ pasivním vyznáním a religiozitou aktivní, kdy aktivita a setkávání s dalšími členy církve působí proti pocitům bezmocnosti. To je také v souladu s tím, že pocit bezmocnosti snižují i společenské kontakty.

Co se týče **beznormovosti**, nejsilnější vliv na hodnoty této proměnné má věk. Čím starší respondent je, tím méně toleruje porušování norem. Také platí, že ženy jsou více orientované na dodržování sociálních norem než muži, stejně tak respondenti z menších sídel, ve srovnání s těmi z větších měst. Naopak lidé s vyšší mírou společenských kontaktů jsou k porušování norem (alespoň těch zařazených v této analýze) tolerantnější. Regresní koeficienty u žádného z indikátorů religiozity nejsou dost vysoké, aby přesáhly práh statistické (neřku-li věcné) významnosti. Zdá se tedy (je ale potřeba zachovávat opatrnost – škála měřící beznormovost respektive normativitu respondentů se skládá pouze ze dvou položek), že pokud nepoužijeme „prověřené“ normy u nichž můžeme vztah k náboženskosti předpokládat (například ty týkající se euthanasie), ale normy vztahující se například jako v tomto případě k porušování norem ve vztahu ke státní správě pak religiozita nemusí mít velký vliv.

Pocit osamělosti snižuje, zdá se, vyšší vzdělání, také lidé s vyšším příjmem se cítí méně osamělí. Naopak silnější pocit osamělosti mají lidé žijící spíše v menších sídlech a také respondenti muži. Jistě nepřekvapí, že méně osamělí se cítí lidé s vyšší intenzitou společenských kontaktů. Mezi mírami náboženskosti není žádná, která by měla k pocitu osamělosti významný vztah (i když účast na bohoslužbách, a to jak ta současná, tak i účast v době dětství, je na hranici statistické významnosti) – což odpovídá tomu, co jsme našli (nebo spíše nenašli) i ve dvoustranných vztazích mezi proměnnými s pomocí analýzy rozptylu.

Celkově modely vysvětlují mezi 7 a 13 procenty variability závisle proměnných. Proměnné vyjadřující religiozitu respondenta se podílejí na této vysvětlené variabilitě zhruba

třemi procentními body (přesné údaje jsou uvedeny v příloze číslo 4).

Závěry

Tento text jistě není žádným konečným slovem v debatě o vlivu religiozity na kvalitu života. Jde pouze o dílčí rekonstrukci problému, který v rámci české sociologie nebyl zatím příliš často řešen. Kdybych měl nějak v krátkosti shrnout závěry, ukázalo se, že proměnné jako vzdělání, příjem nebo společenské kontakty mají na závisle proměnné v regresních modelech větší vliv než proměnné měřící religiozitu respondenta. Nejsilnější vliv (měřeno nárůstem podílu vysvětlené variability) má religiozita u důvěry institucím a pocitu bezmocnosti. Přesto představují zajímavý a významný příspěvek k vysvětlení zkoumaných proměnných. Nejčastěji (u čtyřech ze šesti závisle proměnných) měla významný vliv frekvence návštěv bohoslužeb v době provádění výzkumu. Tato proměnná se jako významná neukázala pouze u beznormovosti a pocitu osamělosti, kde ovšem neměla významný vliv ani jedna z proměnných měřících religiozitu. Naopak to, zda a jak často navštěvoval respondent bohoslužby ve svém dětství (což zde indikuje náboženskou socializaci), se jako významné pro současnou vnímanou kvalitu neukázalo.

Účast na bohoslužbě představuje aktivní a také sociální aspekt religiozity respondenta. Zdá se tedy, že se v jejím vlivu spojují jak společenské kontakty, tak i samotná náboženská účast respondenta. Ve dvou případech (bezmocnost, důvěra institucím) se jako významné ukázalo i to, zda respondent uvedl, že má nějaké náboženské vyznání. V jednom případě (pocit bezmocnosti) pak měla významná výši regresního koeficientu i míra „alternativní“ religiozity. Přesvědčení spojená s tradiční (křesťanskou) podobou víry se neukázala jako významná v žádném z analyzovaných případů. Částečně je to způsobeno přeléváním síly vlivu mezi jednotlivými indikátory, které jsou navzájem zkorelovány. Ale dokonce i v případě, že tradiční religiozita vstupuje do regrese z proměnných odrážejících religiozitu jako jediná, má významný vliv pouze u důvěry lidem (kterou posiluje). Jde tedy o proměnnou (připomeňme, že zahrnuje víru v tradiční křesťanské fenomény jako nebe nebo peklo), která ve srovnání s náboženskými aktivitami i přihlášením se ke konkrétní konfesi nemá příliš silný vztah k dalším charakteristikám respondenta. Samozřejmě platí, že analýza by bylo vhodné provést i na dalších relevantních datech, aby zde uvedené závěry byly potvrzeny nebo vyvráceny.

literatura

- Foucault, Michel. 2009. *Zrození biopolitiky*. Brno: CDK
- Fukuyama, Francis. 1996. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: Simon and Schuster.
- Hackney, Charles, Glenn Sanders. 2003. „Religiosity and Mental Health: A Meta-Analysis of Recent Studies“. *Journal for the Scientific Study of Religion* 42 (1): 43–55.
- Hamplová, Dana. 2000. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Sociologické studie. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hamplová, Dana, Blanka Řeháková. 2009. *Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí*. Sociologické studie. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Hervieu-Léger, Daniele. 1990. „Religion and Modernity in the French Context: For a New Approach to Secularization“. *Sociology of Religion* 51 (Special Issue): 15-25.
- Hill, Peter, Kenneth Pargament. 2003. „Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality“. *American psychologist* 58 (1): 64-74.
- Johnson, Doyle, Larry Mullins. 1989. „Religiosity and Loneliness Among the Elderly“. *Journal of Applied Gerontology* 8 (1): 110-131.
- Kirkpatrick, Lee, Daniel Shillito, Susan Hellas. 1999. „Loneliness, Social Support, and Perceived Relationships with God“. *Journal of Social and Personal Relationships* 16 (4): 513-522.
- Lewis, Christopher, John Maltby, Liz Day. 2005. „Religious Orientation, Religious Coping and Happiness Among UK Adults“. *Personality and Individual Differences* 38 (5): 1193–1202.
- Nešpor, Zdeněk, Dušan Lužný. 2008. *Náboženství v menšině: religiozita a spiritualita v současné české společnosti*. Praha: Malvern.
- Putnam, Robert. 1994. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Rapley, Mark. 2003. *Quality of Life Research: A Critical Introduction*. London: SAGE.
- Rabušic, Ladislav, Marie Traxlerová. 2008. „Jak měřit bezmocnost: předběžné výsledky“. *Data a výzkum* 2 (1): 7 – 29.
- Robbins, Mandy, Leslie J. Francis. 1996. „Are Religious People Happier? A Study Among Undergraduates“. Pp 207-217 in Leslie J. Francis, William K. Kay, William S. Campbell (eds). *Research in Religious Education*. Leominster: Gracewing Publishing.
- Ross, Catherine. 1990. „Religion and Psychological Distress“. *Journal for the Scientific Study of Religion* 29 (2): 236-245.
- Seeman, Melvin. 1975. „Alienation Studies“. *Annual Review of Sociology* 1: 91-123.
- Uslaner, Eric. 2002. „Religion and Civic Engagement in Canada and the United States“. *Journal for the Scientific Study of Religion* 41 (2): 239-254.

Přílohy

Příloha 1: Proměnné zařazené v analýze a jejich konstrukce – míry psychosociálních předpokladů kvality života

Název zkonstruované proměnné a její reliabilita	Původní proměnné
Bezmocnost Cronbachovo alfa (CA) = 0,707	Když se lidé jako já dostanou do konfliktu s mocnými lidmi, mají jen malou šanci chránit svoje osobní zájmy. Co se mi v životě přihodí, je do značné míry výsledkem náhody. Není vždycky smysluplné, abych si věci plánoval(a) dlouho dopředu, protože spousta věcí je otázkou štěstí nebo smůly. Můj život mají ve svých rukou lidé, kteří mají moc. K dosažení toho, co chci, se potřebuji zalíbit důležitým lidem. K dosažení toho, co chci, potřebuji mít štěstí. Co se mi v životě přihodí, je do značné míry výsledkem osudu.
Pocit osamělosti (CA) = 0,715	Nejsem rád(a), že musím v životě dělat tolik věcí sám(a). Mám pocit, že mi nikdo opravdově nerozumí. Většina mých vztahů s lidmi je velmi povrchní.
Štěstí a spokojenost (CA) = 0,796	Celková spokojenost s životem Jak byste řekl(a), že jste šťastný(á)?
Důvěra institucím (CA) = 0,870	Důvěra v parlament Důvěra v soudy a právní systém Důvěra v politické strany Důvěra v Evropský parlament Důvěra v Organizaci spojených národů
Generalizovaná důvěra ostatním lidem (CA) = 0,693	Jak často se Vás lidé budou snažit zneužít? Řekl(a) byste, že se lidem dá důvěřovat?
Beznormovost (CA) = 0,744	Plátce daně nepřízná všechny své příjmy, aby platil nižší daně z příjmu. Člověk dá o sobě státní správě nesprávné informace, aby dostal sociální dávky, na které nemá nárok.

Příloha 3: Vztah mezi třemi mírami religiozity (v buňkách je počet respondentů)

	jak často navštěvujete bohoslužby		
	nikdy	méně než jednou měsíčně	měsíčně a častěji
Nevedl vyznání			
existuje Bůh jako osoba	3	3	0
existuje nějaká forma ducha nebo životní síly	62	60	0
existuje nějaká nadpřirozená síla	55	21	0
nevím, ale rád bych to věděl/a	96	46	0
nevím, je mi to jedno	100	16	0
neexistuje Bůh, duch, ani nadpřirozená síla	129	23	0
Uvedl vyznání			
existuje Bůh jako osoba	10	27	71
existuje nějaká forma ducha nebo životní síly	32	88	46
existuje nějaká nadpřirozená síla	25	45	12
nevím, ale rád bych to věděl/a	38	67	10
nevím, je mi to jedno	5	10	0
neexistuje Bůh, duch, ani nadpřirozená síla	16	6	1
Výzkum DIN, N = 1123			

Příloha 2: Proměnné zařazené v analýze a jejich konstrukce – míry religiozity

Název proměnné (pokud je zkonstruována, tak i její reliabilita)	Původní proměnné (u zkonstruovaných) popřípadě kategorie proměnných
Vyznání respondenta (analogicky vyznání rodičů respondenta)	Respondenti dostali otázku „Jaké je Vaše náboženské vyznání?“ a vybrali si jednu z nabízených odpovědí, nebo uvedli vlastní odpověď. Na tomto základě jsem vytvořil dichotomickou proměnnou. Všichni kdo zde uvedli nějaké vyznání byli předeni do kategorie „má vyznání“ zbytek do kategorie „bez vyznání“.
Frekvence návštěv bohoslužeb (v současnosti i ve věku 11 nebo 12 let respondenta)	nikdy méně než jednou ročně asi jednou nebo dvakrát za rok několikrát za rok asi jednou za měsíc 2-3x za měsíc téměř každý týden každý týden několikrát za týden
Frekvence motliteb	nikdy méně než jednou ročně asi jednou nebo dvakrát za rok několikrát za rok asi jednou za měsíc 2-3x za měsíc téměř každý týden každý týden několikrát za týden jednou denně několikrát denně
Předmět víry	Podnět v dotazníku zněl: „Řekněte mi, který z těchto výroků se nejlépe shoduje s vaší vírou v Boha“. Jednotlivé možnosti odpovědí viz první sloupec přílohy číslo 3.
Tradiční víra (CA) = 0,920	Věříte v peklo? Věříte v nebe? Věříte v náboženské zázraky?
„Alternativní“ víra (CA) = 0,892	Věříte, že horoskop může ovlivnit běh života člověka? Věříte, že někteří věštcí mohou předvídat budoucnost? Věříte, že amulety občas přinášejí štěstí? Věříte, že lidstvo vstupuje do nového duchovního věku?

Příloha 4: Standardizované regresní koeficienty a signifikance

	Generalizovaná důvěra lidem		Důvěra institucím		Beznormovost		Štěstí a spokojenost		Pocit osamělosti		Pocit bezmocnosti	
	Stand. β	Sig.	Stand. β	Sig.	Stand. β	Sig.	Stand. β	Sig.	Stand. β	Sig.	Stand. β	Sig.
Věk	-0,10	0,04	0,07	0,18	0,17	0,00	-0,07	0,15	0,03	0,55	0,05	0,27
VŠ vzdělání	-0,07	0,09	-0,07	0,10	0,00	0,95	0,13	0,00	0,11	0,01	0,19	0,00
Maturita	-0,07	0,08	-0,08	0,06	0,04	0,36	0,12	0,00	0,11	0,00	0,13	0,00
Pohlaví (muž)	0,08	0,03	0,06	0,10	-0,09	0,02	-0,05	0,14	-0,10	0,01	0,00	0,96
Příjem domácnosti	-0,14	0,00	-0,14	0,00	-0,01	0,84	0,17	0,00	0,19	0,00	0,08	0,05
Velikost obce respondenta	0,11	0,00	0,14	0,00	0,09	0,02	-0,02	0,66	0,10	0,01	0,08	0,05
Společenské kontakty	-0,11	0,01	-0,01	0,82	-0,11	0,00	0,09	0,02	0,12	0,00	0,08	0,04
Míry religiozity												
Frekvence účasti na bohoslužbách ve věku 11 nebo 12 let respondenta	0,03	0,61	-0,02	0,76	0,06	0,27	-0,09	0,08	-0,09	0,06	-0,08	0,16
Frekvence účasti na bohoslužbách nyní	-0,17	0,00	-0,17	0,00	0,02	0,67	0,15	0,00	0,09	0,08	0,13	0,02
Tradiční víra	-0,02	0,65	0,01	0,84	-0,02	0,66	-0,03	0,62	-0,04	0,47	0,00	0,94
„Alternativní“ víra	-0,03	0,52	0,07	0,13	0,04	0,41	0,00	0,93	0,02	0,71	0,10	0,03
Deklarované vyznání respondenta (má vyznání)	0,00	0,92	0,14	0,01	-0,06	0,21	-0,05	0,30	-0,04	0,41	-0,11	0,04
Podíl vysvětlené variability pro modely pouze se socio-demografickými proměnnými	R square=0,063		R square=0,052		R square=0,035		R square=0,105		R square=0,101		R square=0,074	
Podíl vysvětlené variability pro modely se všemi proměnnými	R square=0,08		R square=0,094		R square=0,073		R square=0,132		R square=0,119		R square=0,104	
Výzkum DIN												

PhDr. Martin Vávra je odborným pracovníkem – doktorandem v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., kde se zabývá managementem a archivací dat ze sociologických výzkumů a metodologií sociologických výzkumů. V současnosti se zde také podílí na projektu Proměny české religiozity v mezinárodním srovnání, ISPP 2008. Tématem disertace, na které pracuje, jsou sociologické aspekty proměn trestního práva po roce 1989. Je také výzkumným pracovníkem CESES FSV UK. Zaměřuje se zde na výzkumy hodnot ve společnosti. V současnosti se podílí na řešení výzkumného grantu „Sdílené hodnoty a normy chování jako zdroj posilování sociální koheze a překonávání negativních dopadů sociální diferenciací v ČR“. Lze jej kontaktovat na adrese: martin.vavra@soc.cas.cz

poznámky

- Text byl vypracován v rámci grantů „Proměny české religiozity v mezinárodním srovnání, ISPP 2008“ GA ČR č. 403/08/0720 a „Zdraví a rodina - ISPP 2011 a 2012“ GA ČR č. P404/11/0145 .
- Personálně či vzájemnými odkazy.
- Žádná ISO norma kvality života nebyla naštěstí (zatím) zavedena.
- Český překlad Seemanových pojmů jsem přebral z textu Rabušice a Traxlerové [2008].
- Konstrukce proměnných, které tyto dimenze v analýze reprezentují je vysvětlena v příloze 1.
- Více k tomuto výzkumu, stejně jako samotná data z výzkumu je možno najít v systému NESSTAR (<http://nesstar.soc.cas.cz/webview/>), který spravuje Sociologický datový archiv při Sociologickém ústavu AV ČR, v. v. i.
- Nadále budu pro subjektivní náboženské přesvědčení, postoje a přináležení používat výraz religiozita.

- Ve výzkumu DIN respondent dostal následující otázku: „Jaké je Vaše náboženské vyznání?“ Jako možné odpovědi mu byly nabídnuty „římskokatolické“, „českobratrské evangelické“, „československé husitské“, „ostatní křesťanské VYPIŠTE“, „ostatní mimokřesťanské VYPIŠTE“, „žádné“.
- Respondent dostal podnět: „Řekněte mi, který z těchto výroků se nejlépe shoduje s vaší vírou v Boha.“ Jako možné odpovědi byly uvedeny ty, které jsou v prvním sloupci přílohy 3.
- Konstrukce těchto proměnných je rozebrána v příloze 2.
- Jak je vidět výše, všechny indikátory religiozity jsou navzájem zkorelované a proto bylo potřeba takto ověřit i to, zda se síla vlivu mezi nimi „nepřelévá“.